

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 1635

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISBN: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 989

Kitap Adı: Sözdiziminin Klasik Kökenleri -Hatîb el-İskâfî ve Lafzî Müteşâbih Li-teratürü-

Book Title: Classical Foundations of Syntax -Hatib al-Iskâfî and the Verbally Si-milar (Mutashabih) Literature-

ISBN: 978-625-5576-44-6

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576446

Yazar | Author: Zeynel Abidin SOYSAL | orcid.org/0000-0002-5086-8022

Kurum | Institution: Şırnak Üniversitesi

ROR ID: ror.org/01fcvk23

Editör | Editor: Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR | orcid.org/0000-0003-1645-3664

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 234

Yayın Tarihi | Publication Date: Temmuz | July 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: CFF | Dilbilim: Sözdizimi | Linguistics: Syntax

BISAC: LAN009050 | Dil Sanatları ve Disiplinleri / Dilbilim / Sözdizimi |

Language Arts & Disciplines / Linguistics / Syntax

THEMA: CFX | Dilbilim: Sözdizimi ve Dil Yapısı | Linguistics: Syntax and Discourse Analysis

LC: PJ6307 | Arap Dili – Sözdizimi | Arabic language – Syntax

Atıf Bilgisi | Cite as: Soysal, Zeynel Abidin. *Sözdiziminin Klasik Kökenleri -Hatîb el-İskâfî ve Lafzî Müteşâbih Literatürü-*. Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

SÖZDİZİMİNİN KLASİK KÖKENLERİ

-Hatîb el-İskâfî ve Lafzî Müteşâbih Literatürü-

Zeynel Abidin SOYSAL

Ankara 2025

Yazar Hakkında | About the Author

Zeynel Abidin SOYSAL

Batman-Kozluk ilçesinin Pınarhisar köyünde dünyaya geldi. 2018 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl bu üniversitede başladığı yüksek lisans eğitimini 2021 yılında “Dürretü’t-tenzîl Bağlamında Hatip İskâfî’de Sözdizimi” başlıklı tezle tamamladı. 2019 yılında Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap dili ve belâgatı bilim dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2025 yılında Marmara Üniversitesinde savunduğu “Câhız’ın Edebî Tenkit Düşüncesinde Lafız ve Mana” adlı tezle doktorasını tamamladı. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesindeki görevini sürdürmektedir.

He was born in the village of Pınarhisar in the Kozluk district of Batman. In 2018, he graduated from the Faculty of Theology at Marmara University. In the same year, he began his master's studies at the same university and completed them in 2021 with a thesis titled “Syntax in Hatip Isqafi in the context of Durrat at-Tanzil.” In 2019, he was appointed as a research assistant in the Department of Arabic Language and Rhetoric at the Faculty of Theology, Şırnak University. In 2025, he received his PhD from Marmara University with a dissertation titled “Lafz and Ma’nā in Jāhiz’s Literary Criticism Thought” He currently continues his academic duties at the Faculty of Theology at Şırnak University.

Kitap Hakkında

Sözdiziminin Klasik Kökenleri

-Hatîb el-İşkâfî ve Lafzî Müteşâbih Literatürü-

Sözdizimi/nazım, Kur'ân'ın i'câzı meselesiyle doğrudan irtibatlı olduğu için İslâmî ilim geleneğinde Arap belâgatı/edebiyatı, tefsir ve kelim gibi disiplinlerin ortak ilgi alanı olmuştur. Câhız'dan (ö. 255/869) itibaren i'câzın temel yönü olarak ön plana çıkarılan sözdizimi, Abdülkâhir Cür-cânî'ye (ö. 471/1078-79) kadar önemli aşamalar kaydetmiştir. İşkâfî'nin (ö. 420/1029) lafzen benzer ayetler özelinde ortaya koyduğu birikim, söz konusu gelişimin önemli ve somut klasik tezahürlerinden biridir. Lafızları itibariyle birbirlerine benzeyen ancak takdîm-tehîr, zikir-hazif, tarîf-tenkîr, idmâr-izhâr ve fasıl-vasıl gibi noktalardan farklılaşan Kur'ân ayetlerini inceleyen lafzî müteşâbih çalışmaları erken dönemden itibaren başlamıştır. Kurrâ ve hafızların benzer ayetleri birbirine karıştırmalarını önlemek ve hıfzı kolaylaştırmak maksadıyla konuyla ilk olarak kıraat âlimleri ilgilenmişlerdir. Bu bağlamda yedi kıraat imamlarından Kisâî (ö. 189/805), Müteşâbihü'l-Kur'ân adlı eseriyle konuya dair ilk müstakil eseri telif etmiştir. Bu ilk çalışmalar lafzî müteşâbih ayetleri sadece bir araya getirirken onları açıklama hususunda herhangi bir hedef gütmemiştir. Hatîb el-İşkâfî (ö. 420/1029) Dürretü't-tenzîl ve gürretü't-tevîl eseriyle bu konudaki ilk müstakil çalışmayı yaparak lafzen müteşâbih ayetlerin birbirlerinden farklılaşma gerekçelerini irdelemiş ve kendisinden sonra oluşacak bir literatüre öncülük etmiştir. İşkâfî, bu eserinde lafzî müteşâbih ayetleri Mushaf tertibine uygun olarak ayrıntılı bir tahlile tabi tutmuştur. Ayetlerin takdîm-tehîr, zikir-hazif, tarîf-tenkîr, idmâr-izhâr, tekrar, tekit, atıf harflerinin kullanımı, isim-fiil kullanımı ve fasıl-vasıl gibi sözdizimi uygulamaları noktasından farklılaşma gerekçelerini irdeleyen eser önemli bir sözdizimi incelemesidir. Ancak Dürretü't-tenzîl eseri ve lafzî müteşâbih çalışmalarının sözdizimiyle irtibatları literatürde yeterli derecede kurulamamıştır. Bundan dolayı Dürretü't-tenzîl eserini ve netice itibariyle lafzî müteşâbih literatürünü sözdizimi geleneğinin bir parçası haline getirmek çalışmanın temel amacıdır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı; Hatîb el-İşkâfî; Sözdizimi; Dürretü't-tenzîl; Lafzî Müteşâbih

About the Book

Classical Foundations of Synta

-Hatib al-Iskāfi and the Verbally Similar (Mutashabih) Literature-

Since syntax (naẓm) is directly related to the issue of the Qur'an's i'jāz (inimitability), it has been a shared area of interest among various disciplines in the Islamic scholarly tradition, such as Arabic rhetoric/literature, tafsīr and kalām. From the time of al-Jāḥiẓ (d. 255/869) onward, syntax has been highlighted as a central aspect of i'jāz, and it underwent significant development up to the era of 'Abd al-Qāhir al-Jurjānī (d. 471/1078-79). The contributions of al-Iskāfi (d. 420/1029), particularly concerning verbally similar verses, represent one of the key and concrete classical manifestations of this intellectual trajectory. The works of verbally similar (mutashabih), which are studies verses of the Qur'an that are similar to each other in terms of their words, but differ from points such as precedence-postponing, citing-ruling out, definiteness-indefiniteness, secretion-display and seperation-hyphenation, began from an early period. The scholars of qiraah first dealt with the subject in order to prevent the qurra and hafiz from confusing similar verses and to facilitate memorization. In this context, Kisāi (d. 189/805), one of the imams of the seven qiraah, has compiled the first independent work on the subject with his work named Mutaṣabih al-Kuran. These early studies did not aim at explaining the verbally similar verses while merely bringing them together. Hatib al-Iskāfi (d. 420/1029) made the first independent work on this subject with the work Durrat at-tanzil and Gurrat at-tawil and examined the reasons for the differentiation of the verses of verbally similar and pioneered a literature that will be formed after him. In this work, Isqafi has subjected a detailed analysis of verbally similar verses in accordance with the Mushaf scheme. The work that examines the reasons for differentiation of verses from the point of syntax applications such as precedence-postponing, citing-ruling out, definiteness-indefiniteness, secretion-display, repetition, reiteration, reference letters, noun-verb usage and seperation-hyphenation is an important syntax analysis. However, Durrat at-tanzil's work and verbally similar's work have not been adequately established in connection with

syntax in the literature. Therefore, it is the main purpose of the study to make the work of Durrat at-tanzil and, consequently, the verbally similar literature a part of the syntax tradition.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric; Hatib al-Iskāfi; Syntax; Durrat at-tanzil; Verbally Similar (Mutashabih)

ÖN SÖZ

Her şeyi bir nizam ve ölçüye göre yaratan ve keremiyle işle-
rimizi nihayete erdirmeye ihsanında bulunan yüce Allah'a sonsuz
hamdüsenâlar olsun. İman nurunu bizlere ulaştıran ve sonsuz
hikmetler barındıran Kur'ân ayetlerini tarif edilemez zorluklarla
bize tebliğ eden peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya (s.a.v)
salâtüselam, âl ve ashâbına da selam olsun. Arap dilinde sözdizi-
mimi uygulamaları Sibeveyh (ö. 180/796)'in *el-Kitâb*'ı gibi erken
dönem klasik eserlerinde doğal bir şekilde işlenmiş ve "sözdizi-
mi/nazım" kavramı özellikle Kur'ân'ın i'câzı ile ilgili tartışma-
larla beraber Câhız'dan (ö. 255/869) itibaren güçlü bir şekilde
ele alınmıştır. Rummânî (ö. 384/994), Hattâbî (ö. 388/998), Bâ-
kılânî (ö. 403/1013) ve Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025) gibi
âlimlerin i'câz ile ilgili müstakil çalışmalarında önemli bir kav-
ram haline gelen ve çerçevesi şekillenmeye başlayan sözdizimi-
ni Abdülkâhir Cürçânî (ö. 471/1078-79) *Delâilü'l-i'câz* eseri ile
teori düzeyinde ele almıştır. Sözdiziminin klasik gelenekteki ge-
lişimi genellikle nahiv-mantık, edebî tenkit/belâğat, kelim, i'câ-
zü'l-Kur'ân ve bazı tefsir çalışmaları üzerinden takip edilmek-
tedir. Ancak İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl* eseriyle farklı bir süreç
evrilen lafzî müteşâbih literatürünün de, sözdizimiyle doğrudan
ilişkili olması hasebiyle, bu bağlamda ele alınması gerektiği ka-
naatindeyiz. Zira İskâfî, lafızları birbirlerine benzer ayetler öze-
linde sözdizimi uygulamalarının neredeyse tümüne dair tatbîkî
ve derin tahliller yapmış ve kendisinden sonra bu alanda müs-
takil bir literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla
bu çalışma, özelde İskâfî'nin *Dürretü't-tenzîl* eseri, genel anlamda
da lafzî müteşâbih literatürünün sözdizimi geleneğinin bir par-
çası olarak ele alınması gerektiği iddiası üzerine kurgulanmıştır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında
çalışmanın konusu, amacı ve kaynaklarla ilgili genel bir değer-

lendirilme yapılmıştır. Birinci bölümde İskâfî'nin hayatı, eserleri ve *Dürretü't-tenzîl* eserinin muhtevası, ayrıntılı bir tahlile tabi tutulmuş ve eserin literatüre etkisi irdelenmiştir. İkinci bölümde sözdizimi ve lafzî müteşâbih literatürünün birbiriyle irtibatları kurulmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise *Dürretü't-tenzîl* eserinden sözdizimi örnekleri seçilerek eserin sözdizimi geleneğine eklemelenmesi gerektiği iddiası somut bir şekilde ispat edilmeye gayret edilmiştir.

Bu çalışma, temelde “Dürretü't-tenzîl Bağlamında Hatip İskâfî'de Sözdizimi” adlı yüksek lisans tezimize dayanmaktadır. Oldukça zor ama bir o kadar önemli bir eseri kaleme alma yükünü sırtlanan, yeni bir alanın doğuşuna öncülük eden ve bu yolla birçok ilmin ortak mevzusu i'câz ve sözdizimi geleneğine büyük hizmetlerde bulunan büyük üstad Hatîb el-İskâfî'yi rahmetle yâd ediyor ve ruhu şâd olsun diyorum. Çalışmanın son halini almasında birçok hocamın ve dostumun emeği büyüktür. Bunların başında gelen Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar hocama müteşekkirim. Ayrıca çalışmama değerli katkılarda bulunan Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz Özdemir hocama ve dostlarım Arş. Gör. Abdullah Revaha Akay, Arş. Gör. Tuncay Azar, Arş. Gör. Ahmet Harman, Arş. Gör. Mustafa Dönmez ve Arş. Gör. Muhammed Şahin'e teşekkürü bir borç addediyorum. Beni yetiştiren tüm hocalarım ve anne-babama her daim duacıyım. Özellikle bana Arapça'yı sevdiren Murat doğan ve okumayı sevdiren Zühtü Asarkaya hocalarımın hakkını ödeyemem. Son olarak çalışmam boyunca yardımlarını benden esirgemeyen eşime teşekkür ediyor, kızım Hümeysra'ya da sevgilerimi sunuyorum.

Zeynel Abidin SOYSAL
Şırnak 2025

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
KISALTMALAR.....	15

GİRİŞ

I. KONU, YÖNTEM ve AMAÇ	17
II. KAYNAKLAR ve LİTERATÜR	21

BİRİNCİ BÖLÜM

HATİB el-İSKÂFÎ, YAŞADIĞI DÖNEM ve DÜRRETÜ’T-TENZİL ESERİ

I. İSKÂFÎ’NİN YAŞADIĞI DÖNEM:

SİYASÎ, SOSYAL ve İLMÎ DURUM	27
II. İSKÂFÎ’NİN HAYATI ve ESERLERİ	31
A. Hayatı.....	31
B. Âlimlerin İskâfî ile İlgili Bazı Sözleri	36
C. Eserleri.....	38

III. DÜRRETÜ’T-TENZİL ESERİ ve MUHTEVASI

A. Kitabın İsmi ve İskâfî’ye Aidiyeti.....	40
B. Eserin Anlamı, Konusu ve Amacı.....	42
C. Kitabın Düzeni.....	44
D. İskâfî’nin Kaynakları	45
E. İskâfî’nin Ayetleri Açıklama Metodu	47
F. Dürretü’t-tenzîl ve Kur’ân Kıssaları.....	50
G. Dürretü’t-tenzîl ve Tekrar	54
H. Dürretü’t-tenzîl ve Ayet Fâsılları	57
I. Dürretü’t-tenzîl’de Bağlam ve Mukteza-yı Hâl.....	61
J. Dürretü’t-tenzîl’in Literatüre Etkisi	66

İKİNCİ BÖLÜM

SÖZDİZİMİ ve LAFZÎ MÜTEŞÂBİH

I. SÖZDİZİMİ/NAZİM	73
A. Sözlük ve Terim Anlamı	74
B. Sözdizimi Teorisini Etkileyen Gelenekler	75

1. Nahiv Çalışmaları ve Mantık	75
2. Edebî Tenkit/Belâgat Çalışmaları.....	79
3. İcâz Çalışmaları	86
a. Ebü'l-Hasan er-Rummânî (ö. 384/994).....	86
b. Ebu Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998).....	87
c. Ebu Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403/1013)	88
d. Kâdî Abdülcebbâr (ö. 415/1025).....	90
C. Abdülkâhir Cürcânî ve Sözdizimi	95
1. Cürcânî ve Müfret (Terkibe Dahil Olmayan) Kelimeler.....	96
2. Cürcânî ve Anlam.....	98
3. Cürcânî ve Sözdizimi.....	101
a. Cürcânî'ye Göre Sözdiziminin Mahiyeti ve Uygulamaları ..	102
b. Cürcânî'nin Ayet Tahlilleri Üzerinde Sözdizimini Tatbîki ..	105
(1) Takdîm-Tehîr	105
(2) Tarîf-Tenkîr.....	106
(3) Zikir-Hazîf.....	107
(4) Fasıl-Vasıl.....	108
II. LAFZÎ MÜTEŞÂBİH	109
A. Lafzî Müteşâbih Kavramı.....	109
1. Lafzî Müteşâbih Kavramının Delâleti	109
2. Zerkeşî'nin Lafzî Müteşâbih Tanımının Kritiği	111
B. İskâfî ve Lafzî Müteşâbih Konusu	112
1. İskâfî'den Önceki Çalışmalar	112
2. İskâfî'nin Dürretü't-tenzîl Eseri ve Sonrasındaki Çalışmalar ..	114
III. LAFZÎ MÜTEŞÂBİH ve SÖZDİZİMİ	115
A. Lafzî Müteşâbih ve Sözdiziminin Konuları	116
B. İskâfî'nin Dürretü't-tenzîl Eseri Bağlamında Sözdizimi/ Nazım Terimi	119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÜRRETÜ'T-TENZÎL ve GÜRRETÜ'T-TEVÎL ESERİNDEN SÖZDİZİMİ ÖRNEKLERİ

I. TAKDÎM-TEHÎR.....	125
A. İsim Cümlesinin Takdîm-Tehîri	129
B. Fiil Cümlesinin Takdîm-Tehîri.....	130
C. Zarfın Takdîm-Tehîri	131

II. TARÎF-TENKÎR	133
A. “ال” Takısı ile Tarîf	135
B. “ال” Takısı ile Tarîf	137
C. Tarîf Bildiren “الذي” ile “ما” İsm-i Mevsûllerinin Kullanımı ...	138
III. İDMÂR-İZHÂR	141
A. Fâilin İdmâr-İzhârı	143
B. Mefulun İdmâr-İzhârı	144
C. İsm-in İdmâr-İzhâr	144
IV. FASIL-VASIL	145
A. “يُذْجُونَ” Fiilinin Faslı-Vaslı	149
B. “لَقَدْ” Edatının Faslı-Vaslı	150
C. “قَالَ” Fiilinin Faslı-Vaslı	152
V. ZİKİR-HAZİF	154
A. “ن” Harfinin Zikri-Hazfi	158
B. “ب” Harfi Cerinin Zikri-Hazfi	160
C. Muzahleke “ل” Harfinin Zikri-Hazfi	161
D. “مِنْ” Harfi Cerinin Zikri-Hazfi	162
E. İsm-in Zikri-Hazfi	164
F. “لَكَ” Câr-Mecrûrunun/Şibh-i Cümlesinin Zikri-Hazfi	164
G. İsim Cümlesinin Zikri-Hazfi	166
H. Fiil Cümlesinin Zikri-Hazfi	166
VI. İFRÂD-CEM‘	167
A. Zamirlerin Tekil-Çoğul Kullanımı	171
B. Zahir İsimlerin Tekil-Çoğul Kullanımı	173
C. Çoğul Kalıplarının Farklılaşması	174
VII. TEKRAR	175
A. Cümlelerin Tekrarı	175
B. Cümlelerin Tekrarı	176
C. Kelimenin Tekrarı	176
VIII. AYET FÂSİLALARI	177
A. “الْمُؤْمِنِينَ” ve “الْمُسْلِمِينَ” Değişikliği	177
B. “الْمَلَكِينَ” ve “الْأَنبِيَاءَ” Değişikliği	178
C. “لَا يَفْقَهُونَ” ve “لَا يَعْقِلُونَ” Değişikliği	179
IX. KELİME DEĞİŞİKLİĞİ	180
A. Fiil Değişikliği	181
1. Nehiy Fiillerinin Değişmesi	182

2. Emir Fiillerinin Değişmesi	183
3. Mâzi Fiillerinin Değişmesi	184
4. Mâzi-Muzârî Kalıplarının Değişmesi.....	185
5. Fiillerin Mâlûm-Meçhûl Bakımından Değişmesi	188
B. İsim Değişikliği	189
1. “خَيْرٌ” ve “سَيِّئٌ” Değişikliği	190
2. “لَكَافِرُونَ” ve “الْقَالِمُونَ” Değişikliği	191
3. “إِمْرًا” ve “نُكْرًا” Değişikliği	192
4. “الْأَخْسَرُونَ” ve “الْخَاسِرُونَ” Değişikliği	193
C. Harf Değişikliği	194
1. Harfi Cerlerin Değişmesi	195
2. Atf Harflerinin Değişmesi	197
3. İstifhâm Harflerinin Değişmesi	199
X. FİİL-İSİM CÜMLESİNİN/KALIBININ FARKLILAŞMASI	200
A. “وَأَنصَحُ لَكُمْ” ve “وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ” Değişikliği	202
B. “يُهَيِّدُكَ” ve “يُهَيِّدُكَ” Değişikliği	203
XI. CÜMLELERİN TEKİT NOKTASINDAN FARKLILAŞMASI	204
A. Fasıl Zamiriyle Tekit	208
B. Manevî Yolla Tekit	210
C. “إِنَّ”nin Haberine Dâhil Olan Lâm ile Tekit	211
XII. TEZKÎR-TENÎS	212
A. Fiilin Tezkîr-Tenîsi	214
B. Zamirin Tezkîr-Tenîsi	215
XIII. İDĞÂM-İZHÂR	216
A. “يُسَاقِقُ” ve “يُسَاقِ” Değişikliği	217
SONUÇ	219
KAYNAKÇA	223
DİZİN	233

KISALTMALAR

a.s	: Aleyhisselam
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt numarası
DİA	: <i>Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
d.i.y	: Dergi İsmi Yok
D. Ü	: Dicle Üniversitesi
h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
muh. dip	: Muhakkikin dipnotu
muh. muk	: Muhakkikin mukaddimesi
M. Ü	: Marmara Üniversitesi
m.	: Miladi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a	: Radiyallahu anhu
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
s.	: Sayfa
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme eden
t.y	: Tarih yok